

ILTIFAT MAKNA LEKSIKOLOGI *AL-INSAN* DAN *AL-NAFS* DALAM SURAH *AL-FAJR* DAN IMPLIKASINYA TERHADAP LARAS WACANA QURANI

Haji Mohammad bin Seman
 Muhammad Hishamuddin bin Hussin
 Muhammad Amirul Ashraf bin Arman Jumat

masman@um.edu.my
hishamuddinhussein96@gmail.com
mamirulashraf96@gmail.com

Fakulti Bahasa dan Linguistik
 Universiti Malaya

ABSTRAK

Al-Quran merupakan bacaan keramat yang menjadi medium interaksi harian seorang hamba dengan Penciptanya. Bahasa Arab sebagai médium pilihan Allah sebagai bahasa kitab yang sempurna ini, menyerlahkan banyak lagi kemukjizatan yang tiada tolok bandingnya dalam pelbagai sudut dan aspek kehidupan manusiawi antaranya aspek komunikasi. Penurunan al-Quran kepada Nabi Muhammad s.a.w menjadi mukjizat agung antaranya juga bagi mendepani kekufuran masyarakat Arab Quraisy dalam visi membawa mereka kembali ke jalan tauhid. Golongan penerima dari kalangan mereka menyambut visi tersebut dengan baik manakala golongan penentang pula mengatakan Al-Quran ialah sebuah karya besar yang digarap oleh tangan seseorang seperti penyair, ahli sihir dan pendeta yang mana ketiga-ketiganya merujuk kepada nabi Muhammad s.a.w. Dakwaan ini hakikatnya merupakan isyarat bahawa masyarakat Arab Quraisy ketika itu merasakan adanya keunikan yang terdapat dalam bahasa Al-Quran yang melampaui gaya bahasa lumrah yang digunakan dalam percakapan mereka sehari-hari dan mengatasi puncak keindahan gaya bahasa syair yang telah mereka warisi sejak turun temurun. Kekuatan wacana qurani yang berunsurkan ketinggian nilai retorik antaranya terbukti memberi kesima dan tamparan yang hebat kepada mereka sehingga membuatkan mereka akhirnya akur dan tunduk. Kajian ini bertujuan untuk menyoroti salah satu elemen retorik bahasa di bawah cabang ilmu semantik iaitu konsep 'pengalihan' atau dikenali sebagai 'Iltifaat' dalam bahasa Arab. Penelitian dalam kajian ini memberi tumpuan terhadap pengalihan kata dari sudut leksikologi kemudian pengaruh gendernya terhadap laras wacana al-Quran al-Karim untuk menyingkap rahsia makna di balik penggunaan dua kata bersinonim secara bergantian dalam sebuah alur pembicaraan. Interpretasi dapatan juga dikuatkan dengan merujuk kepada tafsiran ahli-ahli yang berautoriti dalam kajian makna al-Quran.

Kata Kunci: Al-Iltifat, Makna Leksikologi, Al-Insan, Al-Nafs, Laras Wacana, Quran, Semantik, Surah al-Fajr.

ABSTRACT

Al-Qur'an is a sacred recitation that is becoming the medium of a servant's daily interaction with his Creator. Arabic as the medium of God's preference as the language of this perfect book, highlights myriads of miracles that are unparalleled in various angles and aspects of human life one of it is the aspect of communication. The revelation of the Qur'an to the Prophet Muhammad (pbuh) became a great miracle which is to face the disbelief in the Arab community of Quraysh in the vision of bringing them back to the path of monotheism (tauhid). The recipients among them welcomed the vision very well while the opponents said that the Qur'an is a great work created by the hands of a person such as a poet, a magician, and a priest that refer to the Prophet Muhammad (pbuh) This allegation is in fact a signal that the Arab community of Quraysh at that time felt the uniqueness found in the language of the Qur'an that goes beyond the style of ordinary language used in their daily conversation and surpasses the peak of the beauty of the style of poetry that they have inherited from generations. The strength of the Qur'anic discourse, which is based on the height of rhetorical value among others has been proven to give them a great slap in the face and make them finally acquiesce and submit. This study aims to highlight one of the elements of language rhetoric under the branch of semantic knowledge that is the concept of 'diversion' or known as 'Iltifaat' in Arabic. The research in this study focuses on word diversion from a lexicological point of view and the influence of gender on the barrel of the Qur'anic discourse that reveals the secret of meaning behind the use of two synonymous words alternately in a flow of speech. Interpretation of the findings is also strengthened by reference to the interpretations of authoritative members in the study of the meaning of the Qur'an.

Keywords: Al-Iltifat, The meaning of the lexicology, Al-Insan, Al-Nafs, Discourse, Quran, Semantic, Surah al-Fajr

Metodologi Kajian

Kajian ini merupakan kajian kepustakaan menerusi pendekatan kualitatif. Pendekatan kualitatif ini menjurus kepada analisis makna menurut ahli-ahli bahasa dan sarjana ilmu tafsir yang muktabar bagi setiap sampel ayat kajian. Kajian ini juga merupakan usaha bagi meneroka kesantunan laras wacana qurani dalam bidang semantik melalui proses penganalisan data kajian. Sementara terjemahan makna ayat al-Quran dirujuk kepada kitab Pimpinan Ar-Rahman Kepada Pengertian al-Qur'an, Abdullah Basmeih (2010), Darul Fikir, cetakan 12, Kuala Lumpur.

Objektif Kajian

Objektif kajian ini secara umumnya adalah untuk menganalisis unsur *iltifat* makna leksikologi *Insan* kepada *nafs* dalam surah al-Fajr dan implikasinya terhadap laras ucapan qurani berdasarkan

tafsiran kontekstual ayat. Untuk mencapai objektif ini, kajian akan turut juga menganalisis data-datanya dari aspek semantik, balaghah, morfologi, dan sintaksis.

Teori dan Pengenalan

Al-Zarqani menyatakan bahawa ciri ciri uslub al-Quran mempunyai ruang lingkup yang sangat luas dan sebahagiannya masih lagi belum tersingkap. (Al-Zarqani,1995:243) Muhammad Darraz menyebut ciri ciri uslub Al-Quran meliputi penggunaan kata secara elektif bersesuaian dengan keperluan berkomunikasi, menyampaikan sesuatu mengikut tahap pendengar, memberi kepuasan secara relevan dan emosi, ketercukupan maksud dan penjelasan terhadap makna. (Muhammad Darraz, 1985:109-119). Qalyubi pula telah mengemukakan beberapa ciri gaya bahasa Al-Quran dari sudut bahasa dengan menggabungkan pandangan-pandangan para sarjana balaghah. Antaranya keserasian dari sudut bunyi dan kesan yang dihasilkan, ketepatan pemilihan kata dengan tujuan yang hendak disampaikan, pemilihan perkataan dan kesan yang terhasil, penggunaan pengulangan kata dan gaya berunsur *iltifat*. (Qalyubi 1997:37-43)

Antara gaya Bahasa menarik yang ada dalam Al-Quran adalah gaya bahasa *iltifat*. Gaya bahasa ini boleh dilihat pada dua sudut iaitu bahasa dan istilah. Menurut al-Khatib al-Qazwini, uslub *iltifat* telah diterangkan dengan jelas oleh majoriti tokoh sarjana balaghah Arab sebagai satu gaya bahasa yang mengalihkan satu bentuk pengucapan kepada bentuk yang lain. (Al-Qazwini, al-Khatib. 1998:1:72) Definisi yang diberikan oleh al-Qazwani ini sejajar dengan makna perkataan *iltifat* itu sendiri dari sudut bahasanya. Muhammad Barakat Hamdi telah menjelaskan hal ini dengan menyenaraikan sejumlah lapan makna dari sudut bahasa bagi perkataan (ل-ف-ت), salah satunya membawa konotasi makna pengalihan atau pertukaran (الصرف). (Abu Ali, Muhammad Barakat Hamdi, 1992:71) Disebabkan hal itu, Ibnu Wahab menamakan gaya Bahasa ini sebagai (الصرف), manakala Ibnu Munqiz dan Ibnu Shith al-Qurashi menamakan uslub *iltifat* ini sebagai (الانصراف) iaitu merujuk kepada maknanya dari sudut bahasa. (Matlub, Ahmad. 2000:174)

Dari sudut istilah pula, ahli sarjana bahasa berbeza pandangan dalam menentukan definisi *iltifat*. Pandangan pertama membataskan pengertian *iltifat* kepada satu bentuk sahaja manakala pandangan kedua meluaskan pengertian *iltifat* kepada beberapa bentuk. Antara tokoh yang membataskan skop *iltifat* kepada satu bentuk sahaja ialah Al-Hasyimi. Al-Hasyimi telah mendefinisikan *iltifat* sebagai pengalihan daripada antara semua bentuk dhamir (gantinama) iaitu *mutakallim*, *mukhatab* atau *ghaib* kepada bentuk dhamir yang lain. (Al-Hasyimi,1960:239). Selain

itu, Abdul Qadir Hussein menjelaskan definisi *iltifat* sebagai pengalihan gaya bahasa dari bentuk *mutakallim*, *mukhatab* atau *ghaib* kepada bentuk yang lain. (Abdul Qadir Husein 1984:280) Kedua dua definisi *iltifat* ini merujuk kepada pengalihan kata yang hanya berlaku dalam satu bentuk sahaja atau berlakunya perubahan antara kata ganti diri dalam suatu ucapan. Contohnya pengalihan kata ganti diri pertama kepada kata ganti diri kedua atau ketiga dan begitulah sebaliknya.

Antara tokoh yang meluaskan skop pengertian *iltifat* ialah Ibnu al-Mu'tazz (1982:58). Beliau telah mendefinisikan *iltifat* sebagai pengalihan penutur daripada menggunakan gaya bahasa berbentuk dialog kepada gaya bahasa berbentuk naratif dan begitulah sebaliknya. Manakala al-Zamakhshyari (2009:1/62-65) menyokong pandangan Ibnu al-Mu'tazz dengan menyifatkan bahawa apabila penggunaan bahasa yang dialih dari satu gaya bahasa kepada gaya lain merupakan salah satu bidang kecekapan orang Arab bermain dengan bahasa mereka. Kemahiran ini akan menjadikan bahasa lebih segar dan menarik untuk diikuti oleh pendengar. Di samping itu, posisi (pengalihan) ini juga memberi beberapa impak lain dari segi makna. Selain al-Zamakhshyari, al-Sakaki dan Ibnu al-Athir juga menyokong pandangan Ibnu al-Mu'tazz. Mereka cenderung mengatakan bahawa segala bentuk pengalihan yang menyalahi pola komunikasi sebelumnya adalah termasuk dalam kategori gaya *al-Iltifat*. (Taufiq al-Fil 1991:280). Abdul Rahman al-Akhdari menjelaskan makna *iltifat* sebagai perpindahan daripada sebahagian gaya bahasa kepada gaya bahasa yang lain. (Abdul Rahman al-Akhdari, 2005:88). Muhammad Abdul Mutalib juga mendefinisikan *iltifat* sebagai gaya bahasa yang berlawanan kepada gaya bahasa yang lain dan mestilah berbeza dengan gaya bahasa pertama. (Muhammad Abdul Muttalib, 1994:24).

Hasan Tabal melihat bahawa pengalihan penggunaan sebuah bentuk kata kepada bentuk kata yang lain dalam suatu ayat merupakan salah satu kajian dalam *iltifat* dengan mengambil kira teori dan pandangan tokoh sarjana balaghah yang terdahulu. Beliau telah mengkategorikan *iltifat* kepada beberapa bentuk yang tidak hanya melibatkan kepada kata ganti diri sahaja. Beliau telah meluaskan lagi skop *iltifat* kepada beberapa dimensi seperti pola morfologi, struktur nahu, gender, bilangan, partikel dan juga unit leksikologi. Karya beliau telah menjadi rujukan dan dilihat sebagai satu dimensi baru yang lebih luas bagi penggunaan gaya bahasa *iltifat*. (Hasan Tabal, 1998:55-167). Ciri ciri yang menjadi tali pengukur kepada ulsub *iltifat* itu adalah (1) penutur, (2) bukan penutur (3) tema yang menjadi inti perbincangan, dan (4) latar keadaan. (Abdul Rani, 2006:190-

194). Kajian secara umumnya menerima pakai definisi Hasan Tabal ini untuk tujuan menganalisis data kajian.

Iltifat Makna Leksikologi (al-Makna al-Mu'jami)

Konsep *iltifat* jenis ini tidak jauh berbeza dengan konsep *iltifat* yang dikemukakan oleh tokoh-tokoh sarjana bahasa secara umumnya. Pertukaran makna leksikologi merupakan pengalihan pola daripada satu lafaz tertentu kepada lafaz yang lain. Lafaz ini menunjukkan makna sama namun memiliki ciri-ciri khas semantik yang menunjukkan terdapatnya perbezaan kata dari sudut makna. (Hasan Tabal, 1998:159)

Menurut Abu Hilal al-Askari, gaya bahasa *iltifat* makna leksikologi merupakan dua lafaz yang mempunyai makna yang sama yang berada dalam satu topik perbincangan. Gaya bahasa ini bersandarkan pada teori yang mengatakan bahawa jika terdapat perbezaan dari sudut lafaz, maka setiap lafaz akan merujuk kepada medan makna yang berbeza. (al-Askari, 1998:22)

Kajian *iltifat* makna leksikologi melihat kepada aspek keserasian penggunaan lafaz dalam mengungkapkan sesuatu yang sesuai mengikut konteks perbincangan. Jika sesuatu lafaz itu mempunyai kaitan makna dengan lafaz yang lain, maka kajian ini tidak boleh lari dari kajian sinonim, diksi (pemilihan dan penggunaan kata yang tepat dan berkesan untuk mengungkapkan idea secara bertulis atau lisan) dan konteks dalam sesuatu bahasa. Pemilihan dua lafaz yang memiliki hubungan semantik menunjukkan adanya ketepatan dalam pemilihan kata (diksi), sehingga maklumat yang disampaikan oleh kata tersebut bersesuaian mengikut konteks komunikasi. Untuk mengetahui ketepatan penggunaan diksi tersebut, maka analisis makna leksikologi diperlukan sebagai kunci untuk melihat aspek keserasian penggunaan lafaz dalam ayat-ayat yang dikaji.

Nilai-nilai balaghah yang wujud dalam *iltifat* makna leksis ini tidak terkeluar dari skop kajian berkaitan dengan sinonim. Hal ini disebabkan, kajian *iltifat* makna leksis ini bermula dari analisis semantik dan leksikologi. Kedua-dua disiplin ilmu ini mengkaji tentang makna dalam ilmu balaghah dan diletakkan dalam tajuk *ilmu ma'ani*, di mana ia merupakan kajian tentang perubahan makna dan kaitannya dari sudut komunikasi. Berdasarkan perspektif semantik, setiap lafaz mempunyai setidak tidaknya dua makna, iaitu makna leksikologi dan makna konteks. Konteks memerlukan lafaz khusus yang mampu menyampaikan pesanan berdasarkan kesan yang

dikehendaki. Oleh sebab itu, kajian semantik merupakan sarana (alat) untuk melihat ketepatan lafaz tersebut berdasarkan konteks komunikasi.

Secara umumnya, kajian ini berkait rapat dengan sinonim. Namun begitu, terdapat juga sebahagian tokoh sarjana Arab yang menolak dakwaan ini. Mereka itu, antaranya Ibnu Faris dan al-Askari, di mana mereka berpendapat bahawa setiap lafaz pastinya memiliki batasan makna yang tidak dimiliki oleh lafaz yang lain walaupun secara kasarnya, makna bagi setiap lafaz itu hampir sama. (Abu al-Husain Ahmad Ibn Faris bin Zakariya al-Razi, 1997:60). Pandangan mereka umumnya, secara tidak langsung telah menafikan wujudnya konsep sinonim, khususnya dalam Al-Quran itu sendiri.

Hakikatnya permasalahan tentang kewujudan sinonim ini dalam konteks bahasa Arab tidak akan dibahaskan dengan lebih mendalam sekiranya tidak terkait dengan al-Quran al-Karim. Kewujudan sinonim ini telah mengundang pertikaian yang sengit dalam kalangan ahli bahasa disebabkan al-Quran al-Karim sendiri merakamkan variasi penggunaannya. Disebabkan hal ini, terdapat teori mengatakan mustahil bagi bahasa Arab mempunyai konsep sinonim (*al-mutaradif*). Pengkaji juga cenderung untuk menolak pandangan yang meraikan kewujudan sinonim di dalam Quran Karim. Ini kerana Al-Quran merupakan kalam Allah s.w.t yang mengandungi mukjizat. Oleh itu adalah mustahil terdapat padanya hal-hal yang batil yang tidak layak bagi al-Quran al-Karim, tidak kira dari sudut manapun kita melihatnya kerana ia akan memperlihatkan seolah-olah bahasa al-Quran mengandungi hal yang sia-sia seperti pemakaian perkataan yang berbeza tanpa sebarang impak dari aspek makna.

Oleh itu, penggunaan dua lafaz yang dilihat sebagai sinonim bukanlah bermaksud lafaz lafaz tersebut dalam medan makna yang sama secara keseluruhannya. Setiap lafaz ini digunakan untuk mengungkapkan kesan makna tertentu. Hal inilah yang menyebabkan tokoh sarjana balaghah melihat bahawa perpindahan daripada satu lafaz kepada lafaz lain yang seerti termasuk dalam kajian *iltifat*. Penemuan perbezaan makna bagi setiap lafaz yang seerti dalam al-Quran membantu menyingkap aspek estetika dan kemukjizatan bahasa al-Qur'an. Ini termasuk juga penggunaan pemilihan lafaz dalam al-Quran dengan melihat kepada sudut kepelbagaian konteks dan situasi yang berbeza.

Kedudukan *Iltifat* dalam Ilmu Balaghah

Sebahagian tokoh sarjana balaghah berbeza pendapat dalam menentukan *iltifat* sebagai kajian dalam ilmu bayan, ilmu badi' dan ilmu ma'ani. Tokoh sarjana balaghah yang berpendapat bahawa *iltifat* ini merupakan skop kajian dalam ilmu bayan ialah al-Zamakhshari. Beliau menegaskan bahawa *iltifat* berlaku dengan pengalihan ucapan samada dari GN ketiga kepada GN kedua atau sebaliknya. Juga dari GN ketiga kepada GN pertama. (*Al-Kasasyaf*: 1/62-65). Manakala sarjana balaghah yang berpendapat bahawa *iltifat* ini merupakan skop kajian dalam ilmu badi' ialah Abd al-Mu'ti. (Abd al-Mu'ti Arafah, 1985:292). Beliau menegaskan bahawa *iltifat* merupakan gaya bahasa yang menitikberatkan pertuturan yang terdapat pada aspek makna. Beberapa tokoh sarjana balaghah juga melihat *iltifat* ini sebahagian dari skop kajian ilmu badi'. Mereka melihat skop ilmu badi' ini sebagai instrumen penyeri kepada sesuatu ayat dan *iltifat* adalah sebahagian daripadanya. Mereka melihat *iltifat* ini sebagai keindahan yang sangat penting dan merupakan sebahagian dalam skop kajian ilmu badi'. Namun begitu, terdapat juga tokoh sarjana balaghah yang berpegang bahawa *iltifat* ini merupakan sebahagian skop kajian ilmu ma'ani. Ini kerana perbincangan mengenainya merupakan gaya bahasa yang memfokuskan kepada konteks di mana penyusunan struktur ayat dalam suatu komunikasi mestilah dilihat kepada penutur dan situasi. (Ibnu Athir: 1/106)

Balaghah dan Semantik

Kamus Dewan Bahasa & Pustaka edisi keempat mendefinisi istilah balaghah sebagai makna "petah, fasih (bercakap)". Ia merupakan istilah yang berasal daripada bahasa Arab dan kemudiannya diserap ke dalam bahasa Melayu. Menurut Ishak Mohd Rejab (1996:58), balaghah dalam bahasa Arab membawa maksud penampilan makna menarik melalui ungkapan tepat di samping memberi kesan yang mendalam serta bersesuaian dengan konteks. Oleh sebab itu, istilah balaghah diterjemahkan sebagai kajian mengenai sesuatu yang hanya melibatkan lafaz dan makna sahaja.

Adapun kajian semantik pula ditakrifkan oleh Kamus Dewan Bahasa & Pustaka edisi keempat sebagai kajian tentang makna perkataan dan penambahan makna sesuatu kata. Perkataan semantik yang digunakan pada hari ini berasal daripada bahasa perancis, iaitu *semantique* dan diserap masuk ke dalam bahasa Melayu. Stalnaker (1972:222) mentakrifkan semantik sebagai kajian tentang makna dan bahasa. Bagi Siti Hajar Abdul Aziz (2009:254) pula, beliau menyatakan

bahawa semantik merupakan kajian bahasa berkenaan dengan aspek makna dalam kata dan ayat. Aspek yang diberi penekanan oleh bidang semantik ialah bentuk linguistik dan hubungannya dengan rujukan. Semantik justeru merupakan kajian linguistik yang menganalisis makna pada peringkat morfem, kata, frasa, ayat atau wacana dan hubungannya dengan idea, konsep dan emosi.

Di sini, pengkaji melihat istilah balaghah bersifat lebih khusus di mana ianya hanya memfokuskan kepada lafaz dan makna. Sedangkan semantik tidak hanya terhad kepada lafaz dan makna. Ia merangkumi pelbagai peringkat termasuklah morfem, kata, frasa, ayat atau wacana dan sebagainya. Justeru, pengkaji merumuskan bahawa istilah balaghah merupakan salah satu cabang dalam kajian semantik.

Antara perbincangan utama dalam kajian semantik adalah makna dan jenisnya. Terdapat ahli bahasa khususnya pada zaman moden ini yang membahagikan makna secara khusus dan lebih terperinci lagi antaranya ialah Ahmad Mukhtar Umar, tokoh sarjana Arab yang terkenal dalam bidang pengkajian semantik. Menurut Ahmad Mukhtar Umar (1998: 36-41) setelah meneliti pendapat-pendapat para ahli bahasa moden berkaitan dengan makna, beliau menyimpulkan dan membahagikan makna dengan pembahagian yang agak terperinci. Pengkaji hanya menyenaraikan beberapa makna utama yang dilihat penting daripada pembahagian tersebut iaitu:

a- Makna Asasi

Ia merupakan makna hakiki yang difahami dari sesuatu perkataan. Nida (1975) telah mendefinisikan makna asasi ini sebagai “makna yang berkaitan dengan unit leksikologi apabila ia diletakkan dalam konteks yang paling minima, iaitu apabila ia disebut secara bersendirian”. Dengan kata lain, dapat dikatakan bahawa ia merupakan makna yang disepakati dan difahami oleh orang ramai apabila ia disebut secara bersendirian tanpa diletakkannya dalam konteks ayat tertentu. Makna asasi juga difahami dengan makna leksikologi.

Ianya dikenali juga dengan istilah makna tersurat dalam kalangan masyarakat Melayu.

b- Makna Sampingan

Ia merupakan makna yang difahami dari sesuatu perkataan secara isyarat dan tidak langsung bersama makna asasinya. Makna ini tidak bersifat tetap dan umum tetapi ia berbeza mengikut budaya, masa atau pengalaman. Contohnya perkataan wanita yang mempunyai ciri-ciri fizikal,

psikologi dan sosial yang tertentu seperti: pandai memasak, agak cerewet, memakai pakaian tertentu, cenderung untuk menangis, emosi dan sebagainya. Makna-makna ini difahami di samping makna asasnya, iaitu jantina yang berlawanan dengan lelaki. Contoh lain yang dapat diberikan ialah perkataan dunia yang memberi makna negatif di samping masa asasnya iaitu kehidupan sekarang sebelum berlakunya qiamat.

Ianya dikenali juga dengan istilah makna tersirat dalam kalangan masyarakat Melayu.

c- Makna Sosial

Ia merupakan makna yang difahami berdasarkan persekitaran sosial penggunaannya dan kawasan geografi yang didiaminya. Ia juga menunjukkan aspek-aspek lain seperti pengkhususan, hubungan antara penutur dan pendengar, taraf bahasa yang digunakan (sastera, rasmi atau dailek), jenis bahasa (bahasa puisi, prosa, undang-undang) dan sebagainya. Contohnya ialah perkataan ayah dan emak yang digunakan oleh kebanyakan orang, perkataan abah dan ummi oleh orang beragama, *daddy* oleh orang beraliran Inggeris dan sebagainya.

d- Makna Psikologi

Ia merupakan makna khusus sesuatu perkataan yang dimaksudkan oleh seseorang secara personal. Oleh itu, ia bersifat peribadi dan individu bukannya umum yang boleh difahami oleh semua orang. Contohnya ialah perkataan-perkataan yang digunakan oleh sasterawan dalam sajak mereka dengan maksud tersendiri.

e- Makna Isyarat

Ia merupakan makna berkaitan perkataan tertentu yang berperanan membantu menunjukkan maknanya kerana ia bersifat *transference*. Contohnya seperti perkataan هَشَّ yang menunjukkan bunyi dedaunan daripada pokok yang digoncang-goncang.

Dapatan Kajian

1. Setelah meneliti surah *al-Fajr*, didapati Allah menggunakan dua perkataan berlainan yang merujuk kepada manusia, pertama sewaktu menceritakan perihal manusiawi secara umum,

kedua sewaktu menyeru mereka kembali ke sisi-Nya. Dua perkataan tersebut ialah *al-Insan* dan *al-Nafs* yang dinyatakan masing-masing pada pertengahan dan akhir surah al-Fajr dalam sebuah alur wacana yang khusus. Korpus kajian adalah seperti berikut:

Bil	Ayat	Nombor ayat	Perkataan Iltifat
1	فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (15)	15	الْإِنْسَانُ
2	وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ ۚ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى (23)	23	الْإِنْسَانُ
3	يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (27)	27	النَّفْسُ

Jadual 1:
Iltifat Makna Leksikologi *al-Insan-al-Nafs* di dalam Surah Al-Fajr

Jadual di atas menunjukkan tiga senarai ayat Al-Quran daripada surah Al-Fajr yang mengalami fenomena *iltifat* leksikologi. Ayat-ayat tersebut ialah ayat 10, 15 dan 23.

Didapati surah ini menggunakan perkataan *الإنسان* pada ayat 15 dan 23 sewaktu menceritakan perihal dan ragam manusia. Setelah itu Allah menyebut mereka pula dalam konteks hari akhirat dengan perkataan *النفس* pada akhir surah ini iaitu pada ayat 27.

Analisis Kajian

Pengkaji telah melakukan kerja analisis terhadap tiga ayat kajian daripada surah *al-Fajr* yang mengandungi iltifat makna leksikologi. Analisis ini menyentuh perkataan yang memusatkan pada istilah kemanusiaan iaitu *al-Insan* dan *al-Nafs* yang merupakan pasangan bagi *iltifat* berkenaan. Analisis ini secara halusnya merangkumi aspek sintaksis, morfologi dan semantik terhadap wacana qurani berlandaskan tafsir-tafsir golongan berkeahlian.

Analisis sampel 1:

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (15)

(al-Fajr: 15)

Teks terjemahan:

“(Dalam pada itu manusia tidak menghiraukan balasan akhirat), oleh yang demikian, maka kebanyakan manusia apabila diuji oleh Tuhannya dengan dimuliakan dan dimewahkan hidupnya, (ia tidak mahu bersyukur tetapi terus bersikap takbur) serta berkata dengan sombongnya: "Tuhanku telah memuliakan daku!" (al-Ahzab:10)

Analisis:

Berdasarkan sudut morfologi, terdapat perselisihan pandangan mengenai asal-usul perkataan *al-Insan*. Menurut Ibnu Manzur di dalam Lisan al-Arab, sebahagian kelompok ahli bahasa Arab berpandangan bahawa perkataan *al-Insan* diderivasikan daripada bongkah kata [*na-si-ya*] yang bermaksud lupa. Pandangan ini bertapak pada pandangan Ibnu Abbas. Ini kerana di kala memiliki sifat kesempurnaan sebagai makhluk yang seimbang, fitrah manusia sendiri sememangnya tidak akan terlepas daripada sifat lupa. Sewaktu di alam roh lagi, manusia sudah pernah mengemukakan perjanjian dan pengakuan Allah sebagai Tuhannya. Namun sewaktu berpijak di alam dunia, mereka melupakan jati dirinya sebagai makhluk Tuhan seperti yang dinyatakan dalam surah al-A'raf. Pandangan kedua pula mengatakan ia berasal daripada bongkah kata [*a-ni-sa*] yang bermaksud jinak dan boleh didekati kerana manusia merupakan makhluk yang bersosial dan saling bergantung antara satu sama lain. (Ibnu Manzur, 1969). Dalam hal ini, pengkaji melihat bahawa kedua-dua pandangan tersebut adalah relevan namun pengkaji cenderung memilih pandangan yang pertama kerana ia dilihat lebih relatif dan bersesuaian dengan konteks ayat di atas. Daripada perkataan ini lahirlah perkataan *al-Insan* yang merupakan kata nama muzakkar.

Berdasarkan sintaksis pula, pemakaian unsur alif lam pada lafaz *al-Insan* tersebut membawa maksud *istighraq* dengan tujuan mengekspresikan maksud umum yang paling tinggi. (Ibnu Juzai, 1968). Al-Tabari di dalam tafsirnya menjelaskan ayat di atas yang memerihalkan ragam manusia yang kufur di kala Allah mengurniakan kesenangan dan kemewahan kepada mereka, mereka akan berkata Tuhan telah memuliakan mereka. Ayat ini walaupun ditujukan kepada golongan manusia yang kufur, namun orang beriman juga kadang-kadang tidak terlepas dari bersifat demikian. (Ibnu 'Atiyyah, 2007). Dengan bangga dan yakin manusia sangka bahawa Tuhan telah memilih mereka untuk diberikan segala kemewahan, kesenangan dan kedudukan di dunia dan mereka merasakan mereka memang berhak dan layak mendapatnya. Namun hakikatnya segala kurniaan tersebut sebenarnya adalah sekadar ujian buat mereka, malangnya mereka langsung tidak rasa diuji. Sebelumnya mereka mengira mereka ialah orang yang terpilih dan

mendapat kebaikan di sisi Allah, namun apabila mereka mendapat kurang daripada yang biasa, mereka mula memberontak dan mendakwa Allah menyisihkan mereka dan tidak diring pada mereka seperti yang dinyatakan pada ayat yang berikut.

Khairan Nahdiyyin di dalam artikelnya yang bertajuk *Struktur Semantik Konsep Manusia dalam al-Qur'an* menyimpulkan perkataan *al-Insan* di dalam al-Quran berhubung dengan empat keadaan utama. Pertama, perkataan *al-Insan* berkait dengan watak manusia yang memiliki hubungan dengan sikap-sikap negatif manusia. Kedua, dengan asal usul penciptaannya. Ketiga, dengan akibat dan pengajaran yang diberikan Allah, dan keempat, dengan beban yang diberikan kepadanya. Di antara sifat-sifat yang banyak disebutkan dalam al-Qur'an berkaitan dengan watak al-insan seperti yang dinyatakan oleh Khairan Nahdiyyin (2009) adalah mereka sering melupakan Tuhannya ketika sedang dalam keadaan senang, padahal di kala susah mereka sentiasa membutuhkan Tuhan. Begitulah antara sifat *al-Insan*.

Analisis sampel 2:

وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ ۚ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَىٰ (23)

(al-Fajr:23)

Teks terjemahan:

“Serta diperlihatkan neraka Jahannam pada hari itu, (maka) pada saat itu manusia akan ingat (hendak berlaku baik), dan bagaimana ingatan itu akan berguna lagi kepadanya?” (al-fajr:23)

Analisis:

Kebanyakan ahli tafsir antaranya Ibnu ‘Uthaimin (2014) menjelaskan ayat di atas menggambarkan golongan manusia yang sudah terhantuk baru tengadah namun segalanya sudah terlambat. Kekesalan yang besar ini secara jelasnya tergambar pada hari akhirat di mana manusia akan mengingati segala perbuatan yang mereka telah lakukan semasa mereka di dunia setelah diperlihatkan kepada mereka. Dahulunya mereka membantah segala peringatan yang didatangkan kepada mereka namun apabila di Mahsyar nanti, mereka akan mula mengingati semuanya, namun kesedaran mereka itu sudah terlambat. Ibnu Uthaimin menegaskan lagi pada hari golongan penyesal ini sudah menyaksikan segalanya, pengakuan iman mereka sudah tidak berguna lagi. Demikian kerana manusia sudah pasti akan beriman jika dapat melihat dosa, balasan atau ancaman yang akan menimpa mereka. Oleh itu, apa yang mampu memberi jaminan kepada mereka ialah hati yang beriman dan mempercayai sepenuhnya meski mata tidak mampu melihat segala hal tersebut.

Analisis sampel 3:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (27)

(al-Fajr:27)

Teks terjemahan:

"Wahai orang yang mempunyai jiwa yang sentiasa tenang tetap dengan kepercayaan dan bawaan baiknya! (al-Fajr:27)

Analisis:

Perkataan *al-nafs* dalam Quran mengandungi polisemi makna yang pelbagai mengikut konteks ayat. Menurut *Mukhtar al-Sihah*, perkataan *al-nafs* mempunyai tiga maksud iaitu nyawa, darah dan jasad manusia (Abu Bakr Al-Razi, 1990). Manakala di dalam *Lisan al-'Arab*, Ibn Manzur mengemukakan *al-nafs* dengan lima maksud iaitu nyawa, diri, roh, darah dan keinginan (Ibnu Manzur. 1969). Ayat ke-27 daripada surah al-Fajr ini menggambarkan seruan Allah yang ditujukan secara langsung kepada golongan hamba-Nya yang beriman. Ucapan langsung ini adalah sebagaimana ucapan Allah kepada nabi Musa sewaktu peristiwa di Lembah Suci Tuwa. Menurut Zamakhsyari, seruan ini diucapkan kepada mereka dalam tiga keadaan iaitu sewaktu dijemput ajal, sewaktu kebangkitan dari kubur, dan sewaktu memasuki syurga. Sifat ketenangan yang dinisbahkan kepada mereka menggambarkan kejiwaan yang bebas daripada kekhuatiran, kesedihan dan kekesalan pada hari mereka diseru kembali kepada Yang Maha Pencipta. (Al-Zamakhsyari, 2009).

Berhubung perbahasan sudut semantik bagi perkataan *al-nafs* di sini, pengkaji cenderung memetik pandangan Ibu Al-Razi (1968) di dalam kitabnya *al-Nafs wa al-Ruh wa Sharh Quwa huma*. Beliau menyifatkan *al-Nafs* berdasarkan dua aspek. Pertama dari aspek sandaran jiwa kepada badan, Al-Razi menyatakan *al-nafs* merupakan penyempurna awal bagi jisim makhluk yang berpotensi menerima kehidupan. Kedua dari aspek hakikatnya, Al-Razi mengatakan bahawa *al-nafs* merupakan suatu esensi yang tersendiri dan berlainan daripada jasad. Ia berhubung kait dengan badan dari aspek pengurusan dan pelaksanaan di mana jiwa sebagai pengurus dan pelaksana manakala anggota badan pula sebagai alat dan kelengkapan bagi jiwa. Sewaktu menafsirkan ayat di atas Al-Razi menyatakan bahawa *al-nafs* merujuk kepada suatu yang diisyaratkan oleh setiap manusia kepada dirinya dengan perkataan "diri". Apabila seseorang berkata "diri membuat", "diri melihat", "diri mendengar", "diri marah", "diri mahu" dan

sebagainya, ia merujuk kepada dirinya (*al-nafs*) sendiri (*Mafatih al-Ghaib*, 1993). Beliau menjelaskan lagi bahawa “diri” yang dimaksudkan ialah “diri” secara spiritual yang tidak mengalami perubahan dan bukannya “diri” secara material yang boleh mengalami perubahan contohnya kerana penuaan dan sebagainya. (*Al-Matalib al-‘Aliyah*, 1999). Oleh itu, pengkaji berpandangan ulasan Al-Razi mengenai hakikat *al-nafs* adalah bertepatan dengan konteks jiwa manusiawi berdasarkan ayat di atas, iaitu manusia yang dimaksudkan pada ayat tersebut ialah manusia bersifat spiritual dan bukan bersifat material seperti *al-Insan*.

Kesimpulan

Hasil penelitian menunjukkan bahawa berlakunya *iltifat* makna leksikologi daripada perkataan *al-insan* kepada *al-nafs* dalam surah al-Fajr. Allah menggunakan perkataan الإنسان pada ayat 15 dan 23 sewaktu menceritakan perihal dan ragam manusia, namun ketika di akhirat Allah membahasakan pula mereka dengan sapaan النَّفْسُ iaitu pada ayat 27. Jika diteliti kedua-dua lafaz ayat tersebut, secara kasarnya kelihatan sama. Namun melalui analisis secara cermat dalam kajian ini telah berjaya menampilkan perbezaan yang sangat ketara sekaligus menampilkan sisi kemukjizatan dalam pemilihan lafaz dalam al-Quran. Meskipun kedua lafaz tersebut menyifatkan perihal manusia, namun konteks pembicaraan masing-masing adalah berbeza. Pengkaji melihat bahawa penggunaan *al-Insan* di dalam surah tersebut menjurus kepada manusia yang bersifat material di samping kekerapan penggunaan *al-Insan* sendiri memiliki hubungan dengan sikap-sikap negatif manusia seperti lupa dan lalai seperti yang diperihalkan pada ayat 15 dan 23 secara jelas. Kemudian lafaz *al-nafs* pada ayat 27 pula mengisyaratkan kepada sifat manusia yang bersifat spiritual. Dalam hal ini pengkaji menyokong pendapat al-Razi ketika menyandarkan *al-nafs* kepada ‘diri’ secara spiritual yang tidak mengalami perubahan dan bukannya “diri” secara material yang boleh mengalami perubahan. Ini kerana seruan Allah dengan lafaz *al-nafs* dituju kepada manusia yang beriman pada hari akhirat di mana jiwa yang bersifat spiritual kembali kepada Tuhannya setenang-tenangnya untuk menerima ganjaran besar yang menanti. Pengalihan lafaz tersebut sekaligus memperlihatkan seruan mesra dan manja Allah Yang Maha Pengasih kepada hambanya yang menjadi tema kepada wacana ayat. Allah menutup ayat ini dengan berita gembira kepada hambanya yang beriman dan mengikut petunjuknya dengan ganjaran syurga setelah bersabar ketika hidup di dunia.

Senarai Rujukan

Al-Quran al-Karim.

Abdul Mu'ti Arafah. (1985). *Qadhiyyatu al-I'jaz al-Quraniy wa Athruha fi Tadwin al-Balaghah al-Arabiyyah*. Beirut: Alam al-Kutub.

Abdul Qadir Husain. (1984). *Fan al-Balaghah*. Beirut : Alam al-Kutub.

Abdul Rahman al-Akhdhari. (2018). *Syarh Jauhar al-Maknun fi al-Maa'ni wa al-Bayan wa al-Badi'*. Kaherah: Al-Maktabah al-Azhariyyah li al-Turath.

Abdul Rani, Bustanul Arifin, Martutik. (2006). *Analisis Wacana; Sebuah Kajian Bahasa dalam Pemakaian*. Malang: Bayumedia Publishing.

Abdullah Basmeih. 2010. *Tafsir Pimpinan Ar-Rahman Kepada Pengertian al-Qur'an*. Kuala Lumpur: Darul Fikir.

Abdullah Ibn al-Mu'tazz. (1982). *al-Badi'*. Beirut : Dar al-Masirah.

Abu Bakr Al-Razi. (1990). *Mukhtar al-Sihah*. Beirut: Dar al-Kitab al-Ilmiyyah.

Abu Hilal al-Askari (1998). *Al-Furuq al-Lugawiyah*. Kaherah: Dar al-Ilm wa al-Thaqafah.

Ahmad Al-Hasyimi. (1960). *Jawahir al-Balaghah fi ilmi al-Maa'ni, wa al-Bayan wa al-Badi'*. Mesir: al-Maktabah at-Tijariyyah al-Kubra.

Ahmad Ibn Faris. (1997). *Al-Shahibi fi Fiqh al-Lughah; Masailuha wa Sunan al-Arabi fi Kalamiha*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.

Ahmad Matlub. (2000). *Mu'jam al-Mustalahat al-Balaghiyyah wa Tatawwuriha*. Beirut: Maktabah Lubnan Nasyirun.

Ahmad Mukhtar Umar. (1998), *Ilmu al-Dalalah*. Mesir: I'lm al-Kutub.

Al-Khatib al-Qazwiniy. (1980). *Al-Idah fi Ulum al-Balaghah*. Beirut: Dar Ihya al-ulum.

- Al-Zamakhshari. (2009). *Al-Kasasyaf 'an Haqaiq al-Tanzil wa 'Uyun al-Aqawil fi Wujuh al-Ta'wil*. Beirut: Dar al-Ma'rifah.
- Che Zarrina, Mohd Manawi. (2017). *Beberapa Persoalan Berkaitan Konsep Insan*. Jurnal Akidah dan Pemikiran Islam: *Afkar* Vol. 19 Special Issue 87-114
- Fakhr al-Din Al-Razi (1999). *Al-Matalib al-A'liyah Min al-Ilm Allah*. Lubnan: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Fakhr al-Din Al-Razi . (1968). *Al-Nafs wa al-Ruh wa Syarh Quwa Huma*. Islamabad: Matbua'h Maa'had al-Abhath al-Islamiyyah.
- Fakhr al-Din Al-Razi. (1993). *Tafsir al-Kabir wa Mafatih al-Ghayb*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Hasan Tabl (1998), *Uslub al-Iltifat fi al-Balagh al-Qur'aniyah*. Kaherah: Dar al-Fikr al-'Arabiy.
- Ibnu `Athir Najmuddin. (t.t) *Jauhar al-Kanz*. Iskandariah. Mesir: Mansya`at al-Ma'arif.
- Ibnu `Atiyyah. (2007). *Al-Muharrar Al-Wajiz fi Tafsir al-Kitab al-A'ziz*. Beirut: Dar al-Khair.
- Ibnu Juzai. (1968). *Al-Tashil Li 'Ulum al-Tanzil*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Ibnu Manzur. (1969). *Lisan al-Arab*. Mesir: Dar al-Sadr.
- Ibnu Uthaimin. (2014). *Tafsir al-Quran al-Karim*. Saudi: Dar Ibn al-Jauzi.
- Ishak Mohd. Rejab et al. (1996). *Glosari Bahasa dan Kesusasteraan Arab*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Khairon Nahdiyyin. (2009). *Struktur Semantik Konsep Manusia dalam Al-Qur'an*. Malang: Fakultas Humaniora dan Budaya Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim.
- Mat Taib Pa (2016). *Konsep Makna dan Jenisnya*. Kolej Universiti Islam Melaka: Jurnal Kesidang. Jilid 1 (1-19)
- Muhammad Abdul Mutalib. (1994). *Al-Balaghah wa al-Uslubiyyah*. Mesir: Al-Syirkah al-Misriyyah al-Alamiyyah li al-Nasyr.
- Muhammad al-Zarqani, Abd al-Azim. (1995). *Manahil al-Irfan fi Ulum al-Quran*. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
- Muhammad Barakat Hamdiy. (1984). *Dirasat fi al-Balaghah*. Oman: Dar al-Fikr li al-Nasyr wa al-Tauzi'.

Muhammad Barakat Hamdiy. (1992). *Al-Balaghah al-Arabiyyah fi Daw Manhaj Mutakamil*. Kaheerah: Dar al-Bashir li al-Nashr wa al-Tawzi.

Muhammad Darraz al-Naba al-Azhim. (1985). *Nazaraat Jadidat fi al-Quran*. Qatar: Dar al-Thaqafah.

Mustafa al-Ghalayiniy. (1994). *Jam 'i Al-Durus Al- 'Arabiyyah*. Beirut: Al-Maktabah Al 'Asriyyah.

Siti Hajar Abdul Aziz. (2009). *Siri Pendidikan Guru: Bahasa Melayu II*. Shah Alam: Oxford Fajar Sdn. Bhd.

Stalnaker, R.C. (1972), "Pragmatics", dalam G. Harman dan D. Davidson (ed.) *Semantics of Natural Language*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.

Syihabuddin Ayyubi. (1997). *Stilistika al-Quran*. Yogyakarta: Titian Ilahi Press.

Taufiq al-Fil. (1991). *Balaghah al-Tarakib: Dirasat fi Ilmi al-Maa 'niy*. Kaheerah: Maktabah al-Adab.